

סימן א לא תסור מכל אשר יורוך *

ראשי פרקים

הקדמה

- א. מחלוקת חז"ל כלפי איזה ב"ד קיימת חובת הציות
- ב. שיטת הרמב"ם
 1. חובת הציות חלה כלפי ב"ד שבכל דור
 2. חובת הציות היא מדין אחרי רבים להטות
 3. יש איסור לא תסור מהוראת ב"ד שקיבל סמכות מרוב ישראל
- ג. שיטת החינוך: מצות לא תסור חלה בכל זמן
- ד. שיטת הר"ן: חובת הציות היא מדין אחרי רבים להטות
- ה. איך מכריעים על פי רוב כשכל אחד דן לעצמו?
 1. חובת ציות לבתי דין שסמכותם נובעת מביה"ד הגדול שבירושלים
 2. חובת הציות כשבית הדין טועה
 1. החובה היא משום החשש לפיצול התורה והסיוע הא-להי לביה"ד
 2. החובה היא רק לאחר מ"מ משותף עם ביה"ד
 3. החובה היא רק לגבי הוראה לרבים
- ח. התחומים שבהם חייבים לציית לביה"ד
 1. מחלוקת במציאות
 2. מחלוקת השקפתית

מסקנות

הקדמה

שאלת הסמכות התורנית בימינו טעונה בירור. האם יש בכלל כיום מצוה לשמוע לחכמי הדור? ואם כן, האם חובה זו היא מהתורה או מדרבנן? למי מחכמי הדור עלינו לשמוע? במה עלינו לשמוע? האם יש עדיפות למוסד מרכזי עליון?

א. מחלוקת חז"ל כלפי איזה ב"ד קיימת חובת הציות

שתי מצוות מפורשות בתורה, עשה ולא תעשה:

על פי התורה אשר יורוך... תענשה (דברים י"ז א).

לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל (שם).

התורה מדגישה שם, שהמדובר בבית הדין הגדול שבלשכת הגזית, שנאמר: "זקמת ועלית אל המקום" - מכאן שהמקום גורם אך לחכמים אחרים אין מצוה לשמוע. אולם הספרי (שם) דורש: "ובאת" - לרבות ב"ד שביבנה למרות שבסמוך הוא דורש שאין זקן ממרא חייב מיתה אלא אם עבר על הוראת ביה"ד הגדול שבירושלים. ועל כרחק צריך להבחין בין חובת הציות לכתחילה, החלה גם כלפי ב"ד שביבנה, לבין דינו של זקן ממרא שעבר והמרה, שאינו חייב אלא אם המרה את פיו של ביה"ד הגדול שבירושלים.

אולם גם לפי הספרי אין לנו חובת ציות אלא לביה"ד שביבנה, שאף הוא היה ב"ד גדול, וחסרונו היחיד היה שלא היה במקומו הקבוע, בלשכת הגזית. אך ב"ד רגיל שבכל דור ודור, אין לו מעמד כזה (א"כ נאמר שב"ד שביבנה לא דווקא).

* למעמדה של הרבנות הראשית לישראל במלאות לה 70 שנה. נדפס ב"תחומין" (כרך י"א).

לעומת זאת מצינו בשאלות (בשאלת הנוספת לפר' משפטים, ס' נ"ח):
 אמר משה לפני הקב"ה: רבש"ע, כתבת בתורתך "וקמת ועלית" - הרי בזמן שביהמ"ק קיים.
 ובזמן שאין ביהמ"ק קיים, מי ישפוט בין עמך ישראל? א"ל: בעלי תורה, דהכי כתיב: "על פי
 התורה אשר ירוך".

כלומר, שבעלי תורה בכל דור ודור הם המורים תורה, ואליהם יש לשמוע.

ב. שיטת הרמב"ם

1. חובת הצייתת חלה כלפי ב"ד שבכל דור

כתב הרמב"ם (הל' ממרים פ"א ה"א-ה"ב):

בית הדין הגדול בירושלים הם עיקר תורה שבעל פה, והם עמודי ההוראה... כל מי שאינו
 ענווה כהוראתו עובר בלא-תעשה, שנאמר "לא תסור..." ואין לוקין על לאו זה, מפני שניתן
 לאזהרת מיתת בית דין; שכל חכם שמורה על דבריהם מיתתו בחנק.
 משמע מדבריו שהחיוב חל על כל אדם ולא רק על זקן הראוי להוראה. אלא שזקן חייב מיתה על
 הוראתו, והדייט פטור אפילו ממלקות. אולם החכמים שיש חיוב לשמוע לדבריהם הם ביה"ד הגדול
 שבירושלים בלבד.

עוד כתב בהל' ממרים (פ"ב ה"א):

בית דין גדול (ובכס"מ הגירסא: ב"ד הגדול, וכן ברדב"ז) שדרשו באחת מן המידות... ועמד אחריהם
 ב"ד אחר ונראה לו טעם אחר לסתור אותנו, הרי זה סותר...
 אם אכן הגירסא הנכונה היא כמו שלפנינו - ב"ד "גדול" ולא "הגדול" בה"א הידיעה - יתכן שכוונת
 הרמב"ם היא שאמנם מותר לסתור פסק-דין של כל ב"ד גדול, אבל אסור לסתור את דינו של ביה"ד
 הגדול היושב בלשכת הגזית. אך לגירסת הכס"מ והרדב"ז מותר לסתור אפילו פסק דין של ביה"ד
 הגדול בלשכת הגזית.

מיהו, באשר לגזירות ותקנות ומנהגות, ההלכה היא שאין ב"ד יכול לבטל דברי ב"ד חבירו עד
 שיהיה גדול ממנו בחכמה ובמנין. והלכה זו מתייחסת לכל ב"ד, גם לא ביה"ד הגדול. הדבר מוכח
 מלשון הרמב"ם (הל' ב' שם):

בי"ד שגזרו גזירה או תיקנו תקנה... ועמד בי"ד אחר וביקש לבטל דברים הראשונים... אינו
 יכול, עד שיהיה גדול מן הראשונים בחכמה ובמנין.

כאן נקט הרמב"ם בנוסח של "בית דין" סתם, אפילו שאינו גדול. וכן מוכח מהמפרשים שצינו את
 מקור דברי הרמב"ם מהגמרא בגיטין (דף ל"ו ע"ב) ששמואל אמר על תקנת הפרוזבול של הלל: "אי
 אי"ש חילי (כלומר, אילו הייתי גדול ממנו בחכמה ובמנין) - אבטליניה". וכן מהגמרא בע"ז (דף ל"ו ע"א), שד'
 יהודה נשיאה התיר שמן (של גויים שלא פשט איסורו בכל ישראל), משמע שגם בתי דין שלאחר החורבן
 נקראו בי"ד לענין זה שאין ב"ד אחר יכול לבטל את דבריהם. ואפילו שמואל, שהיה אמורא שאינו
 סמוך, ראה את עצמו מוסמך לבטל דברי ב"ד חבירו, ומסתבר שבסמכותו גם לתקן תקנות ולגזור
 גזרות המחייבות את כלל ישראל.

ואין הכרח לומר שכוונת הרמב"ם במונח "בית דין" היא רק לבי"ד גדול במשמעות של ביה"ד
 שביבנה, שהיה ביה"ד הגדול שבישראל אלא שלא ישב בלשכת הגזית; שכן בהמשך אותו פרק הוא
 עוסק בבית דין סתם, ומשמע בב"ד שבכל דור ודור. כגון שם (בהל' ד'): ויש לבי"ד לעקור אף דברים
 אלו לפי שעה והרי דין זה של הוראת שעה קיים בכל ב"ד שבכל דור ודור, כמבואר בשו"ע (ח"מ סי'
 ב'): כל בי"ד, אפילו אינם סמוכים בא"י... דנים בין מיתה בין ממון בין כל דיני עונש. אלא שבהמשך
 הדברים שם בשו"ע נאמרה הגבלה: ודווקא גדול הדור, או טובי העיר שהמחוסם בי"ד עליהם. וייתכן
 איפוא שגם לדעת הרמב"ם המדובר הוא דווקא בב"ד חשוב או בב"ד שהמחוסם הציבור עליהם¹.

1 וצ"ע אם הסכמת הציבור נחוצה לכל דיני הוראת שעה, גם בענייני איסור והיתר, או רק בדיני ממונות.

עוד כתב הרמב"ם (שם בפ"ג ה"ז):

מצאן חוץ למקומן והמרה עליהן, פטור... וכל אלו וכיוצא בהן, שהן פטורין מן המיתה, יש לבי"ד הגדול לנדוות ולהפרישן ולהכותן ולמונען מללמד, כפי מה שיראה להן שהדבר צריך לכך.

וע"כ הוא משום שהאיסור להמרות את פי ביה"ד הגדול חל תמיד, לא רק על זקן ממרא, ולא רק כשביה"ד בלשכת הגזית. אלא האיסור הוא כללי, ורק העונש הוגבל למקרה מיוחד. ומה שנקט הרמב"ם שביה"ד הגדול הוא שיכול לנדוות ולהפרישן ולהכותן, צריך לומר שהוא לאו דווקא, אלא מכיון שבתחילת דבריו הזכיר את מי שהמרה על ביה"ד הגדול חוץ למקומן, ייחס גם את הענישה לביה"ד הגדול. אולם הוא הדין לכל מי שממרה על כל בי"ד שבכל דור ודור, שיש לבי"ד שכזה סמכות לנדוות ולהכות וכדו'. וכך נהגו כל בתי הדין שבכל דור ודור בכל אתר ואתר.

לכאורה יש ראייה לכך שאיסור "לא תסור" חל על כל אדם בכל דור, ממה שאמרו במסכת שבת (פ"ג ע"א): והיכן ציונו? רב אויא אמר: מלא תסור. אמנם מדברי רב נחמיה שם, שלמד מהפסוק שאל אביך ויגדך, זקניך ויאמרו לך, יתכן ללמוד שחולק על רב אויא, וסובר שאיסור "לא תסור" לא חל על כל אדם, אלא על זקן ממרא בלבד. אולם מדברי הגמ' במסכת ברכות (י"ט ע"א) - כל חילי דרבנן אסמכו חכמים על לאו דלא תסור - משמע כרב אויא. ומשום כך פסק הרמב"ם (ברכות פ"א ה"ג, ובכס"מ) כרב אויא. ואע"פ שהרמב"ן (סהמ"צ, שורש א') מוכיח מגמ' זו להיפך, שרק אסמכוהו חכמים על לאו "דלא תסור", אך לא עוברים ממש על איסור זה מדאורייתא; מכל מקום הרמב"ם מפרש ש"אסמכוהו" אינו אסמכתא בעלמא, אלא סמיכה שיש בה ממש, שפסוק זה הוא המקור לכל גזרות חז"ל.

וגם הרמב"ן, החולק על הרמב"ם שם וסובר שגזרות דרבנן אין להן מקור בתורה, מודה לרמב"ם שסמכותם של חכמי ישראל שבכל דור ודור לפרש דברי התורה, מקורה ב"לא תסור". ולמשל, אם מתעוררת שאלה חדשה בהלכות שבת בדורנו, וחכמים קובעים שמלאכה מסוימת היא תולדה של אחת מל"ט אבות מלאכות - החולק על דבריהם ייחשב כמחלל שבת מהתורה, ובנוסף לכך עובר על "לא תסור". מחלוקתם של הרמב"ם והרמב"ן היא רק בסייגים ובגזרות חדשות.²

2. חובת הציות היא מדין "אחרי רבים להטות"

אלא שבספר המצוות (סוף מצוות עשה) מנה הרמב"ם את כל המצוות הנהוגות תדיר בכל אדם גם בזה"ז, ובתוכן לא מנה את המצוה לשמוע בקול ביה"ד הגדול (מ"ע קע"ד). ומכאן שמצוה זו נוהגת רק בביה"ד הגדול שבירושלים (וייתכן שהוא הדין לביה"ד שביבנה, שהיה גדול בחכמה, וכל חסרונו היה שלא היה במקום. ולכן מהתורה מצוה לשמוע לו, וכמו שמשמע מהספרי). אך בי"ד רגיל שבימינו אינו בכלל המצוה. וייתכן שהמצוה לשמוע לו היא רק מדרבנן.

מיהו יש לומר שהרמב"ם סובר כדעת הר"ן, כפי שיתבאר להלן באריכות, שכשאינו בי"ד גדול, מצוה לשמוע לחכמים מדין רוב, שנאמר אחרי רבים להטות. ואכן מצוה זו (שהיא מ"ע קע"ה במניינו של הרמב"ם) נמנתה בין המצוות הנהוגות תדיר.

3. יש איסור "לא תסור" מהוראת בי"ד שקיבל סמכות מרוב ישראל

אולם מדברי הרמב"ם (בהקדמתו לספר היד) לא משמע כן, וז"ל:

גם יתבאר מהם (ר"ל משני התלמודים, הבבלי והירושלמי) דברים שגזרו החכמים ונביאים שבכל דור ודור לעשות סייג לתורה... וכן יתבאר מהם התקנות והמנהגות שהתקינו או שנהגו בכל דור ודור כמו שראו בי"ד של אותו הדור, לפי שאסור לסור מהם, שנאמר "לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל"... הכל חיבר רב אשי בגמרא מימות משה ועד ימיו.

2. ועי' משך חכמה (פרשת שופטים ד"ה לא תסור) שתירץ את קושיות הרמב"ן על הרמב"ם, שכתב שמקור הסמכות של חכמים הוא מהתורה, אך הפרטים עצמם אינם מהתורה.

והשווה מהר"ץ חיות (תורת הנביאים מאמר ל"א).

מבואר איפוא בדברי הרמב"ם, שכל ההלכות שנאמרו בגמרא עד ימות רב אשי הן בכלל "לא תסור". ואין הדבר תלוי בבי"ד הגדול בלבד, אלא בכל בי"ד בעולם. ובהמשך דבריו (שם):
ואחר בי"ד של רב אשי... נתפזרו ישראל בכל הארצות פיזור יתר... ונתמעט לימוד התורה, ולא נכנסו ישראל ללמוד בשיבותיהם אלפים ורבבות כמו שהיו מקודם, אלא מתקבצים יחידים, השרידים אשר ה' קורא... וכל בי"ד שעמד אחר הגמרא בכל מדינה ומדינה וגזר והתקין או הנהיג לבני מדינתו או לבני מדינות רבות. לא פשטו מעשיו בכל ישראל מפני ריחוק מושבותיהם ושיבוש הדרכים והיות בי"ד של אותה מדינה יחידים, ובי"ד הגדול של שבעים ואחד בטל מכמה שנים קודם חיבור הגמרא. לפיכך אין כופין אנשי מדינה זו לנהוג כמנהג מדינה אחרת.

משמע מדבריו שבי"ד הגדול בירושלים היה בי"ד לכלל ישראל, והכל היו חייבים לשמוע לו. וכן בתי הדין בזמן המשנה והגמרא, אע"פ שלא חייבו את כל עם ישראל, מכל מקום מכיון שהם שימשו מרכזים לכל עם ישראל, עם ישראל קיבל את מרותם, וממילא כל החולק על דין מהגמ' עובר על "לא תסור". אך אחרי הגמ' אין בי"ד לכלל ישראל אלא רק ליחידים, ולכן אין הוא מחייב את הכל.

יתכן לומר, שהרמב"ם לשיטתו: ה' סנהדרין פ"ד ה"א; פיה"מ סנהדרין פ"א מ"ג ובכורות פ"ד מ"ד, שכלל ישראל יכול לחדש את הסמיכה. זוהי גם שיטתו לענין קידוש החודש (עי' סה"צ מ"ע ק"ג; הל' קידוש החודש פ"ד ה"ג) שכשאין בי"ד, כלל ישראל שבארץ ישראל מקדש חודשים במקום בית הדין (ועיין מאמרו של הר"ן קורן בספר "בירורים בהלכות הראיה") וייתכן שהוא הדין ביחס ל"לא תסור". ואע"פ שמצוה זו נאמרה בעיקרה כלפי ביה"ד הגדול, מכל מקום, כל בי"ד גדול ומרכזי שעניני כל ישראל נשואות אליו - יש לו מעמד דומה, ואיסור "לא תסור" חל גם כלפיו, אע"פ שאינו סמוך ואינו בירושלים. וזה היה מעמד בתי הדין בישראל עד ימות רב אשי.

נמצא איפוא ששני דינים הם:

א. ביה"ד הגדול, המחייב את הרוב מצד עצמו.

ב. כל בי"ד שרוב העם מכיר בסמכותו.

בדין הראשון הסמכות נובעת מביה"ד, ומחייבת את הרוב. בדין השני הסמכות נובעת מהרוב, ומעניקה אותו לביה"ד. אולם סמכות זו, הנובעת מהרוב, תלויה ברוב העם. למיעוט מהעם אין סמכות לתת לבי"ד מעמד כזה, שהרי "אחרי רבים להטות". מכיון שהרוב מחייב את המיעוט, יוצא שרוב המכיר בסמכות בי"ד מחייב ממילא את המיעוט להישמע לביה"ד מדין "לא תסור". ובזה יש הבדל בין סמיכה וקידוש החודש לבין נידון דידן: בסמיכה וקידוש החודש הדבר תלוי בחכמי א"י דווקא ואילו דין זה תלוי ברוב ישראל די בכל אתר ואתר.³

ג. שיטת החינוך: מצוות "לא תסור" חלה בכל זמן

כתב בספר החינוך (מצוה תצ"ו):

ונוהגת מצוה זו (לא תסור מן הדבר אשר יורו לך ימין ושמאל) לענין זקן ממרא בזמן הבית. ולענין הזיוב, עלינו לשמוע לדברי חכמינו הקדמונים ואל גדולינו בחכמת התורה ושופטינו שבדורנו... נוהגת בכל מקום ובכל זמן, בזכרים ובנקבות.

משמע מדבריו שיש שני גדרים במצוה זו:

א. דין זקן ממרא, הנוהג רק בביה"ד הגדול שבלשכת הגזית.

ב. חובה אישית על כל אחד מישראל לשמוע בקול חכמים. דין זה נוהג בכל מקום ובכל זמן.

3. ועי' ב"ב (מ"ח ע"ב): "מצוה לשמוע דברי חכמים". ועי' רמב"ם (הל' גירושין פ"ב ה"כ), שכתב שמדין תורה הגט חל אפילו כשבית הדין חורה בטעות. כלומר, שהמצוה לשמוע היא לאותו בי"ד ולא רק לביה"ד הגדול שתיקן את התקנה. ועי' רש"י (ב"מ צ"ו ע"ב ד"ה נמעלו ב"ד).

וצ"ע אם הדין השני, המוטל על כל אדם, הוא מהתורה או מדרבנן. ואע"פ שהיה מקום להוכיח משרשי המצוה שהאיסור הוא חמור ביותר, כי הסברה נותנת שהוא נוהג בכל הדורות, מ"מ אין אנו דורשים טעמא דקרא, ואין מקום ללמוד מטעמי המצוה הלכה למעשה. מיהו, מכמה דברים שנכללו בשרשי המצוה יש ללמוד שהאיסור הוא מהתורה בכל הדורות, שאלו דברי החינוך שם:

שאלו תהיה כוונת כתובי התורה מסורה בידי כל אחד ואחד מבני אדם, איש איש כפי שכלו - יפרש כל אחד מהם דברי תורה כפי סברתו, וירבה המחלוקת בישראל במשמעות המצוות, ותיעשה התורה ככמה תורות, וכענין שכתבתי במצוות "אחרי רבים להטות". ע"כ א-להינו, שהוא אדון כל החכמות, השלים תורתנו תורת אמת עם המצוה הזאת, שציונו להתנהג עפ"י הפירוש האמיתי המקובל לחכמינו הקדמונים ע"ה; ובכל דור ודור ג"כ שנשמע אל החכמים הנמצאים שקיבלו דבריהם, ישקו מים מספריהם, ויגעו כמה יגיעות בימים ובלילות להבין עומק מיליהם ופליאות דעותיהם. ועם ההסכמה הזאת נכוון אל דרך האמת בידיעת התורה...

חזרתו על חובת קיומה של המצוה בכל דור ודור, והשוואתו למצוות "אחרי רבים להטות", שאף היא נוהגת לכולי עלמא לדורות - צירוף הנימוק המשכנע, שהמצוה נועדה למנוע את פיצול התורה, חלילה, לתורות תורות - כל אלו מטין את הדעה שהמצוה נוהגת לדורות מהתורה. וכן לשונו בהמשך:

מדיני המצוה: מה שאמרו ז"ל, שאע"פ שהעובר על מה שפירשו חכמים בדברי תורה עובר על לאו זה דלא תסור, מ"מ אין לו לאדם דין זקן ממרא הידוע בגמ', שהוא חייב מיתה, עד שיהא חולק על ב"ד הגדול, ושיהיה הוא תכם שהגיע להוראה... כלומר: האיסור כולל כל אדם, אולם חיוב המיתה חל רק על זקן ממרא. ואע"פ שיש מקום לומר שעונשו של הדיוט צריך להיות חמור יותר מעונשו של זקן ממרא - דעת התורה היא שאדרבה, זקן ממרא, בהיותו ראוי להוראה, והורה למעשה בניגוד לביה"ד, מסוכן יותר מאשר הדיוט החולק על רבותיו. עכ"פ האיסור הכללי, החל על כל אדם, נוהג בכל מקום ובכל זמן. וכן מוכח מראיתו של ספר החינוך בהמשך דבריו ממחלוקתם של ר' אליעזר ור' יהושע בתנורו של עכנאי ואפשר להוסיף לכך גם את מחלוקתם של ר' יהושע ורבן גמליאל בזמן יוח"פ, ועוד, שהיתה אחרי החורבן. מוכח אפוא שחיוב קבלת מרות ביה"ד היא מצוה המוטלת על כל אדם, בכל מקום ובכל זמן.

ועיין תוס' (ע"ז ל"ו ע"א ד"ה אשר), שהביאו מהירושלמי:

רבי יצחק בר שמואל בר מרתא נחת לנציבין. אשכח לר' שמלאי הדרומי יתיב ודריש: רבי ובית דינו התירו את השמן. שמואל קיבל עליו, ואכל; רב לא אכל. א"ל שמואל לדב: אכול! או אנא כתיב עלך זקן ממרא.

משמע שגם אחרי החורבן יש חובה על כל אדם לקבל את מרות ביה"ד, גם אם אינו חבר ביה"ד. ומי שאינו מקבל מרות נקרא זקן ממרא. ואע"פ שבוודאי אין לו כל דיני זקן ממרא, לחיוב מיתה וכדו', אך איסור יש. מיהו יתכן שאיסור זה הוא מדרבנן, ולא מהתורה, וצ"ע. ועי' שו"ת הרא"ש (כלל כ"א סי' ט') וחי-אדם (כלל קכ"ז סעי' א') שכתבו שאיסור "לא תסור" חל מהתורה גם על תקנות הגאונים בזמננו.

ד. שיטת הר"ן: חובת הציות היא מדין "אחרי רבים להטות"

בדרשות הר"ן (סי' י"ב) שאל: מאחר שההכרעה לא נמסרה אלא לביה"ד הגדול היושב בלשכת הגזית, מנין לנו שנתחייב לשמוע בקולם של חכמי הדורות שאינם יושבים בלשכת הגזית? הנחתו היא שלא יתכן שהתורה תאפשר מצב מופקר, בו אין סמכות כלל. לדעתו, הצורך בסמכות קובעת הוא "שורש התורה ויסודה", כי בלעדיה עלולה התורה להעשות כשתי תורות, חלילה.

תשובתו היא, שסמכותם של חכמי הדורות נובעת, מהפסוק "אחרי רבים להטות", שהוא אזהרה כוללת שאינה תלויה לא בזמן ולא במקום. וא"כ היא מצוות עשה מהתורה.

לדעת הר"ן יש איפוא הבדל בין סמכותו של ביה"ד הגדול, הנובעת מהפסוק "לא תסור", לבין סמכותם של חכמי הדורות, הנובעת מהפסוק "אחרי רבים להטות". על כן סמכות ביה"ד הגדול היא גם לתקן תקנות, לגדור גדרים ולקבוע סייגים, בעוד שלחכמי הדורות יש סמכות רק לפרש את דיני התורה (כלומר: ליישם את ההלכה בחיים המתחדשים עפ"י כללי הפרשנות המקובלים בידי החכמים מדור לדור). ומסתבר שכוח הוראת שעה, שיש לכל ביה"ד בכל דור, מאפשר לכל ביה"ד לתקן תקנות בתור הוראת שעה.

מדברי הר"ן משמע, שאמנם בביה"ד הגדול עצמו יש שני גדרים, וכמו שכתבנו בדעת הרמב"ם והחינוך:

א. מצוה לשמוע לביה"ד הגדול, וזו מצוה המוטלת על כל אדם.

ב. דין זקן ממרא.

אך כשאין ביה"ד הגדול, אין מצוה לשמוע מדין ביה"ד, אלא מדין רוב. לביה"ד הגדול חייבים לציית אף אם אין הוא כולל בתוכו את רוב חכמי ישראל. ביה"ד הגדול מנה רק שבעים ואחד חכמים, אם כי החשובים והגדולים שבדור, אך יתכן שהיו ת"ח גדולים וחשובים רבים מהם מחוץ לביה"ד; ובכל זאת החובה היא לשמוע לביה"ד הגדול בלבד. מה שאין כן בזמן שאין ביה"ד גדול, אז החובה היא לשמוע לרוב חכמי הדור די בכל אתר ואתר. כאמור לעיל, יתכן שגם הרמב"ם סובר כן. ואכן מצוות "אחרי רבים להטות" (שהיא מ"ע ק"ה במנין המצוות שלו) נמנתה בסוף מצוות העשה כמצוות עשה הנוהגת תדיר לכל אדם. ומכאן משמע שאינה מצוה הנוהגת בדיני ביה"ד בלבד, אלא כל אדם מישאל מצוה לשמוע לרוב חכמי הדור. (ועיין "זהר הרקיע", להרשב"ץ, מ"ע אות נ"ב, שלדעתו אין זו מצוה, אלא אחד מפרטי הלכות ביה"ד).

וכן כתב ספר החינוך (מצוה ע"ח), שמצוות "אחרי רבים להטות" נוהגת בכל מקום ובכל זמן, בזכרים ובנקבות; ועונשו גדול מאד. שהוא העמד שהתורה נסמכה. משמע, שאינה מצוה התלויה בביה"ד בלבד. וכן מבואר בשרשי המצוה שם: אבל עכשיו בפירוש הצטוונו לקבל בה דעת רוב החכמים. יש תורה אחת לכולנו, והיא קיומנו הגדול בה. ואין לנו לזוז מדעתם...

ואין לומר שמה שכתבו הרמב"ם והחינוך שמצוה זו מוטלת על כל אדם מישאל תדיר, הוא בגלל שממצוה זו למדים הלכות גדולות לכל חלקי התורה הנוהגים בחיי יום יום, כגון: הליכה אחר הרוב בתערובת של איסור והיתר, ביטול ברוב, וכן בחיי הקהילה ועוד - כי כל אלו אינם מחלקי המצוה, אלא סברה הנלמדת ממצוה זו: שכשם שבביה"ד הולכין אחר הרוב, הוא הדין בתערובות ובחיי הציבור. אולם המצוה עצמה מתייחסת להוראותיהם של חכמים, שיש ללכת בהן אחרי הרוב, וזו מצוה המוטלת על כל אחד ואחד.

נמצא, שלדעת החינוך החיוב המוטל עלינו כיום לשמוע בקול חכמים כפול הוא - הן ממצות "ועשית ככל אשר יורוך", והן ממצות "אחרי רבים להטות". ולדעת הרמב"ם והר"ן יש רק מצוה אחת - "אחרי רבים להטות". אך לכולי עלמא החיוב הוא מהתורה. ועי' קונטרס הספיקות (כלל ו' סי' ג') שנחלק עם המהר"ם בן חביב, אם יש חובה למיעוט לקבל את דעת הרוב בביה"ד רגיל או רק בביה"ד הגדול. (ועי' קובץ הערות יבמות סי' ס"ז. ועיין להלן סי' ב' הע' 22).

ה. איך מכריעים על פי רוב כשכל אחד דן לעצמו?

הקושי הוא: כיצד אפשר היה ללכת אחרי הרוב בתקופת הגלות, בה היינו מפוזרים ומפורדים בין העמים ורחוקים זה מזה כרחוק מזרח ממערב? והלא ידועה תשובת הרשב"א (נ"ה סי' רפ"ט, מובאת בב"י ח"מ סי' י"ג) שאין רוב מועיל אלא כשכולם דנים פנים אל פנים, ושמעו כל אחד את טענות זולתו, כנהוג בביה"ד. אך כשכל אחד דן לעצמו ואינו שומע את דברי חברו, אין כאן רוב. ומן התימה איפוא, כיצד פסקו הפוסקים הלכה כרוב?

כך, למשל, הבי"ה הכריע עפ"י שנים מתוך שלושה: הר"ף, הרמב"ם והרא"ש - והרי שלושתם לא ראו זה את זה כלל? וכן דרך הפסיקה של גדולי הפוסקים עד ימינו, כגון ב"משנה ברורה", שהם מכריעים עפ"י רוב פוסקים שלא ראו זה את זה, ולא דנו זה כנגד זה כלל? אמנם מדברי הרמב"ם בהקדמתו לספר ה"ד משמע באמת שמאז חתימת התלמוד אין סמכות הלכתית בישראל, אך בודאי גם הוא יודה שגם אחרי התלמוד המשיכה הלכה להיות נפסקת בישראל.

ה"תומים" (קיצור תקפו כהן סי' קכ"ג) הקשה עוד: הרי אין אנו יודעים כלל כמי הרוב! דרך משל, מדוע נאמר שהר"ף והרמב"ם מהווים רוב כנגד הרא"ש? מי יודע כמה חכמים היו בימי הר"ף והרמב"ם, שחלקו עליהם עד שבטלה דעתם של הר"ף והרמב"ם במיעוט? מי יודע כמה חכמים לא הצליחו לכתוב את דבריהם ולהפיצם בקהל מחמת צרות ושיעבוד וכובד הגלות? וכן היו רבים שספריהם נשרפו ואבדו, וכאלו שעדיין ספונים ולא יצאו לאור העולם. אלא על כרחך אין לו לדיין אלא מה שעיניו רואות, ולא דיברה התורה למלאכי השרת. ולכן עלינו לומר, שזאת חוקת התורה: חובתנו לשמור את מצוות התורה גורמת לנו להכריע עפ"י ראות עינינו. ולכן לקח לו מרן הבי"ה את גדולי הפוסקים, והכריע על פיהם. ואכן הרמב"ם והרא"ש בלבד) וכן נתקבלו להלכה בישראל ספרי הלכה, כגון השו"ע וכדו', מכוח רובא דעלמא. (ועי' בהרחבה לקמן סי' ב' אות א').

לפי זה - כשזכינו ב"ה לשיבת עם ישראל לארצו ולריכוז רוב גדולי התורה שבעם ישראל בארץ ישראל ולפיתוח אמצעי תקשורת משוכללים, הן בתחבורה והן בהעברת אינפורמציה - חובה עלינו ליצור מסגרת מרכזית, שתוכל להתכנס לעתים מזומנות ולהחליף מידע זה עם זה, כדי להגיע להכרעה ע"י רוב באופן אמיתי יותר, ולא תיעשה התורה כשתי תורות, חלילה. יתכן שחובה זו, מצוותה מדאורייתא, שכן היא "שורש התורה ויסודה".

גם כשאין מסגרת מרכזית כזו, ועלינו להסתפק בחילופי אינפורמציה בכתב וע"י ספרים הנדפסים, נראה לענ"ד, שהרוב הוא אמיתי יותר ככל שהקשרים הדוקים יותר, וספריו של תלמיד-חכם זה נלמדים ע"י תלמיד-חכם אחר. אולם אם יש תלמידי חכמים שספריהם אינם נלמדים ע"י תלמידי חכמים אחרים מסיבות שונות, נגרע כוחו של הרוב. מסתבר, שיש אז להתחשב יותר בדעתם של תלמידי חכמים שאינם מונעים עצמם מלעיין בספריהם של תלמידי חכמים אחרים, מאשר בדעת אלו הנמנעים מכך. ואע"פ שהאחרונים גדולים בחכמה ובמנין, ודעתם דעת תורה; מכל מקום, כשבאים למנין דעות, יש להתחשב יותר בראשונים, שראו גם את דברי תלמידי החכמים האחרים ונשאו בדעתם.

ו. חובת ציות לבתי דין סמכותם נובעת מביה"ד הגדול שבירושלים

יתכן שמחלוקת הר"ן והחינוך תלויה במחלוקת שבין הספרי לבין הברייתא שבשאלתנות (הובאה לעיל אות א'). לדעת הספרי, כשאין ב"ד גדול בירושלים, ביה"ד ביבנה נחשב ב"ד גדול, אך לא ב"ד אחר. ולדעת הברייתא שבשאלתנות, כל ב"ד של בעלי תורה בכל דור ודור נחשב לב"ד. הר"ן סובר כספרי, והחינוך - כהשאלתנות.

הסברה לחלק בין ב"ד שביבנה לכל ב"ד אחר היא עפ"י מה שכתב הגר"ח מברסק (בשיכפול, בהוצאה החדשה סי' מ"ו). הוא הביא את קושיית הרמב"ן על הרמב"ם (מ"ע קנ"ג): לדעת הרמב"ם רק ב"ד הגדול יכול לקדש חודשים ולעבר שנים. ועל כך הקשה הרמב"ן: כיצד קידשו חודשים ועיברו שנים אחרי החורבן, כגון ביבנה? ומדוע ר' יהושע קיבל את מרותו של רבן גמליאל ביוה"כ"פ עפ"י חשבונו של רבן גמליאל, הרי הדבר היה ביבנה ולא בירושלים? ותירץ הגר"ח, שב"ד הגדול נקרא כך בכל מקום, ולא רק בירושלים. ונשיא ביה"ד, וכן חברי ביה"ד, מקבלים מינוי מצד הגברא שלהם כחברי ביה"ד הגדול, למרות שאינם בירושלים.

הגר"ח הביא שתי ראיות לכך:

א. מהוריות (יא ע"ב): בעי מיניה רבי מר' חייא: כגון אני, מהו בשעיר? - והרי רבי היה בטבריה ולא בירושלים; ואם אין ב"ד גדול אין גם נשיא, כי לא יתכן ראש בלי גוף? אלא ע"כ רבי היה ראש ביה"ד הגדול מצד תואר הגברא שלו.

ב. מסוטה (מ"ד ע"ב): שלושה מבי"ד הגדול שבירושלים היו יוצאין (למדוד לצורך עגלה ערופה). והם צריכים להיות "מיוחדין שבשופטיך". וקשה, הרי אין כאן מנין של שבעים ואחד, ולא בירושלים, וא"כ פקע מהם שם ב"ד הגדול? אלא ע"כ המינוי שקיבלו בתור "מיוחדין שבשופטיך" לא פקע מהם, בכל מקום שיהיו ובכל מספר שיהיו.

אמנם את הראיה האחרונה יש לדחות, לכאורה, שגזירת הכתוב היא שביה"ד הגדול ישלחו מחבריהם למדוד לעגלה ערופה. ומכיון שבשליחות ביה"ד הגדול הם יוצאים, שם ב"ד הגדול עליהם. אך יש לומר שמכאן נלמד ששליחות מועילה. וא"כ יש לומר, שגם לאחר שבי"ד הגדול גלה מלשכת הגזית, יכול היה למנות את חבריו שבכל מקום אחר כשליחיו לעניינים שונים, חוץ מאשר לענין זקן ממרא.

ולכן, כל עוד היתה סמיכה והיו תלמידי חכמים הראויים להיות חברי ביה"ד הגדול, היו הם שלוחי ביה"ד הגדול ויכולים היו להיקרא ב"ד הגדול. אך משפקעה הסמיכה ולא היו עוד תלמידי חכמים הראויים להיות חברי ביה"ד הגדול, בטלה השליחות. זוהי איפוא כוונת הספרי, שגם ביה"ד שביבנה נחשב לביה"ד הגדול לענין הוראה, וזוהי גם דעת הר"ן.

לפי זה, מה שכתב הרמב"ם בריש הלכות ממרים (פ"א ה"א) - ביה"ד הגדול שבירושלים הם עיקר התורה שבע"פ והם עמודי ההוראה - כוונתו לא רק לביה"ד הגדול כאשר הוא יושב בירושלים, אלא גם לביה"ד שביבנה, שהוא המשכו ומיפנה כוחו של ביה"ד הגדול שבירושלים. וזה לאפוקי בתי דין אחרים בישראל, שאין להם תוקף זה, אך יש לשמוע בקולם מדין "אחרי רבים להטות", כפי שכתבנו לעיל.

ז. חובת הציות כשבית הדין טועה

1. החובה היא משום החשש לפיצול התורה והסיוע האלוקי לביה"ד

מה הם הנושאים והגבולות שבהם חלה חובת השמיעה לדברי חכמים?

אומר הרמב"ן בפירושו על הפסוק "לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל" (דברים י"ז א): "אפילו אם אומר לך על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין" - לשון רש"י. ועניינו: אפילו תחשוב בלבך שהם טועים, והדבר פשוט בעיניך כאשר אתה יודע בין ימין לשמאלך - תעשה כמצוותם. ואל תאמר: איך אוכל את הקלב הגמור הזה, או אהרוג את האיש הנקי הזה? אבל תאמר: כך ציוה אותי האדון המצווה על המצוות, שאעשה בכל מצוותיו ככל אשר יודוני העומדים לפניי במקדש אשר יבחר, ועל משמעות דעתם נתן לי התורה, אפילו יטעו...

לכאורה עולה מדבריו, שהתורה דורשת מהאדם ציות מוחלט לחכמים, גם כשהם טועים, כי על דעת כן ניתנה התורה. אלא שמדבריו משמע, שחובת ציות עליונה זו קיימת רק כלפי ביה"ד הגדול שבלשכת הגזית, שהרי הוא מדגיש פעמיים את חשיבותו של המקום, המקום גורם, כמו שביאר בסוף דבריו: כי רוח ה' על משרתי מקדשו, ולא יעזוב את חסידיו, לעולם נשמרו. ר"ל: במקום הקדוש שורה על החכמים רוח ה', השומרת אותם מטעות; אך במקום אחר אין רוח ה' שורה.

אלא שא"כ קשה מה שהביא כדוגמא לחובת הציות את המעשה בר' יהושע ורבן גמליאל ביום הכיפורים. והרי מעשה זה היה ביבנה ולא בירושלים? ויש ליישב עפ"י שיטתו של הרמב"ן, שקידוש החודש אינו תלוי בביה"ד הגדול דווקא, אלא בכל ב"ד סמוך (עי' השגותיו לסהמ"צ להרמב"ם, מ"ע ק"א), ובקידוש החודש נאמר "אתם" - אפילו מוטעין. וא"כ יש לומר, שכשם שבקידוש החודש יש חובה לשמוע לבי"ד אפילו כשהוא טועה, כך חובה לשמוע לביה"ד הגדול בכל נושא. רצונו לומר: התורה נתנה בענין קידוש החודש לכל ב"ד מעמד דומה לזה של ביה"ד הגדול בירושלים. לפי זה, כיום לא חל דין זה של אפילו אומר לך על שמאל שהוא ימין.

מיהו, הנימוק בו משתמש הרמב"ן לחשיבותה של הלכה זו הוא: וידוע הוא שלא ישתוו הדעות בכל הדברים הנולדים, והנה ירבו המחלוקות, ותיעשה התורה כמה תורות. וחתך לנו הכתוב הדין, שנשמע לבי"ד הגדול. ולפי נימוק זה חובת הציות צריכה להיות בכל דור ודור. יתכן, שרק צירוף שני הנימוקים יחד - החשש מפני פיצול התורה לכמה תורות, והסיוע הא-להי המובטח לביה"ד הגדול - מצדיקים את חובת הציות מהתורה. אך נימוק אחד בלבד - החשש מפני פיצול התורה, כשלעצמו - אינו מצדיק עדיין חובה כה גדולה של ציות, מהתורה, אלא מדרבנן. ולפי זה, קידוש החודש, בגלל היותו כלל-ישראלי - בזמן - על כן הוא זוכה לסיוע א-להי, כמו מקום כלל-ישראלי כלשכת הגזית. וייתכן איפוא, שגם כיום יש חובת ציות כזו, מדרבנן, וצ"ע.

ועיין ברכות (ס"ג ע"א-ע"ב) במעשה בחנינא בן אחי ר' יהושע, שהיה מעבר שנים בחו"ל, שאמרו לו: אחיה יבנה מזבח, חנניה יגן בכינו, ויכפרו כולם ויאמרו אין להם חלק בא-להי ישראל. מיד געו כל העם בבכיה ואמרו: חס ושלום, יש לנו חלק בא-להי ישראל. משמע שקידוש החודש ועיבור השנה חמורים יותר מכל מחלוקת אחרת. ומסתבר שזאת בגלל שהם נוגעים להנהגת כלל ישראל. ואולי גם הרמב"ן התכוון בהשוואתו את קידוש החודש לעניינים כלל-ישראליים, וצ"ע.

2. החובה היא רק לאחר מ"מ משותף עם ביה"ד

אולם דברי הרמב"ן עומדים לכאורה בסתירה עם תלמוד מפורש במסכת הוריות (ב' ע"א): הורו בי"ד, וידע אחד מהן שטעו, או תלמיד והוא דאוי להוראה, והלך ועשה על פיה... הרי זה חייב, מפני שלא תלה בבי"ד.

ובגמ' (שם ע"ב):

הורו בי"ד שחלב מותר, ונדע לאחד מהן שטעו, או תלמיד יושב לפניו וראוי להוראה, כגון שמעון בן עזאי, יכול יהא פטור? - ת"ל "בעשותה"... כגון דידע דאסור, וקטעי במצוה לשמוע דברי חכמים.

כלומר, מי שידע שבי"ד טועה והתיר חלב אסור, אסור לו לשמוע בקולם ולהתיר את האסור, אלא עליו להימנע מאכילת אותו חלב. ואם טעה ואכל, חייב קרבן חטאת, כי הוא שגג במצוות השמיעה לדברי חכמים. ובירושלמי שם:

מה אנו קיימין? אם בידע כל התורה כולה, ואינו יודע אותה דבר - אין זה שמעון בן עזאי... אלא שהוא כטועה לומר: "אחריהם" - "אחריהם". ואם בטועה לאמור התורה אמרה "אחריהם" - "אחריהם" - אין זה שמעון בן עזאי! כהדא דתני: יכול אם יאמר לך על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין תשמע להם? ת"ל "ללכת ימין ושמאל" - שיאמרו לך על ימין שהוא ימין, ועל שמאל שהוא שמאל.

נמצא שהירושלמי חולק על הספרי ודורש הפוך ממנו, ולדעתו מי שטועה בהלכה זו, וסובר שצריך לשמוע לביה"ד כשהוא טועה, אינו נחשב תלמיד. כיצד הסתמך הרמב"ן על הספרי?

כבר עמד על כך הרמב"ן עצמו בסהמ"צ (שורש א'), ותיקן:

שאם היה בזמן הסנהדרין חכם וראוי להוראה, והורו בי"ד הגדול בדבר אחד להיתר, והוא סבור שטעו בהוראתם, אין עליו לשמוע דברי החכמים, ואינו רשאי להתיר לעצמו הדבר האסור לו. אבל ינהג חומר לעצמו. וכל שכן אם היה מכלל הסנהדרין, יושב עמהם בבי"ד הגדול. ויש עליו לבוא לפניהם ולומר טענותיו, והם ישאו ויתנו עמו. ואם הסכימו כולם בביטול הדעת ההיא שאמר, ושיבשו עליו סברותיו, יחזור וינהג בדעתם.

וכן כתב החינוך (מצוה תצ"ו). ועי' חידושי מהר"ץ חיות ורש"ש להוריות (שם).

נמצא לפי זה, שתלמיד היודע שבי"ד טועה, אינו צריך לשמוע בקולם, אא"כ נשאו ונתנו עמו, ועמדו למנין, וביטלו את דעתו מפני דעתם. לדעת הירושלמי כל מי שמומחה לאותו ענין, נחשב תלמיד, אע"פ שאינו מומחה בכל התורה כולה. וצ"ע לפי זה, כיצד א"כ היתה חובה לקבל דעת הרוב שלא במנין, הרי כל אחד יוכל לומר שהוא מבין יותר, ואחרים טועים חלילה?

וצריך לומר, שאכן תלמיד-חכם גדול, שיראתו קודמת לחכמתו, חזקה עליו שלא יחלוק על רבים וגדולים ממנו, אא"כ הוא סבור שהוא צודק. ואין הוא חייב לקבל את מרותם, אא"כ עמדו למנין וביטלו את דעתו. אך אחר, שאינו בר סמכא כמוהו, כשהוא רואה שדעתו דעת מיעוט, חייב לנהוג עפ"י הרוב, אע"פ שלא עמדו למנין, על דרך מה שאמרו אני שמתתי מפי המרובין. אתה שמעת מפי היחיד⁴.

3. החובה היא רק לגבי הוראה לרבים

אלמלא דברי הרמב"ן היה מקום ליישב את הסתירה בין דרשת הספרי לבין המשנה בהוריות, ששני עניינים נפרדים הם זה מזה: הספרי מדבר בזקן ממרא, המורה הלכה לרבים. לכן אסור לו לחלוק על ביה"ד, כדי שלא תיעשה התורה כשתי תורות. אך המשנה בהוריות מדברת בתלמיד המורה לעצמו, והוא חולק על הוראת ביה"ד שהתירו את האסור לדעתו. הוא אינו חייב ללכת אחרי הוראתם, ואדרבה, עליו לחוש לחומרא.

אמנם הירושלמי, הדורש מהפסוק האמור בזקן ממרא, שאינו צריך לומר על שמאל שהוא ימין, משמע שלדעתו גם בזקן ממרא מותר לו לחלוק על ביה"ד כל עוד לא עמדו למנין, וכפי שכתב הרמב"ן. אך הבבלי, הדורש מהפסוק האמור בחטאת, יש לומר שסובר כמו שכתבנו. ולפי זה נחלקו הבבלי והירושלמי בשני ההסברים שכתבנו: הירושלמי מחלק עפ"י דרכו של הרמב"ן, בין שעת הדיון לבין אחרי המנין; והבבלי מחלק עפ"י הדרך שכתבנו, בין תלמיד המורה לעצמו לבין זקן ממרא המורה לאחרים (ועיין "עמודי ירושלים" לירושלמי ריש הוריות).

ה. התחומים שבהם חייבים לציית לביה"ד

1. מחלוקת במציאות

מיגבלה אחרת באשר לקבלת מרות ביה"ד מצינו במסכת יבמות (צ"ב ע"א): הורו ביה"ד ששקעה חמה, ולבסוף זרחה חמה - אין זו הוראה אלא טעות אמנם בגמ' נחלקו זעירא ורב נחמן, אך הרמב"ם (הל' שגגות פ"ד ה"א) פסק כן. כלומר: החובה לשמוע לביה"ד מתייחסת רק לשאלות הלכתיות, ולא לעובדות מציאותיות, למרות שיש להן השלכה הלכתית.

אם ניישם הלכה זו בנושא אקטואלי, נוכל לומר, למשל, שאם פוסק אומר שהשארית הסטטוס-קוו המדיני היא מסוכנת, כי היא עלולה לגרום לכך שתפרוץ מלחמה; ולכן, משום פיקוח נפש, יש לרדת מן הארץ, או לוותר על בעלותנו עליה⁵ - אין מצוה לשמוע לו, אם יש מקום לתחזית הפוכה, הטוענת שאדרבה דווקא הירידה והנסיגה הן שעלולות לסכן את קיומו של עם ישראל⁶.

באופן עקרוני יש אמת בטענה, שכשם שבעניינים רפואיים קובע הרופא ולא הפוסק, כך בענייני פיק"נ כלליים המומחים הם היודעים את המציאות. אולם יש להבחין הבחנה ברורה בין קביעת עובדות לבין הערכות עתידיות. כשמומחה לדבר מוסר אינפורמציה עובדתית, יש לסמוך עליו, אם הוא אדם נאמן. אין זו שאלה הלכתית כלל ועיקר. אולם כשהוא מנבא את העתידות על סמך הערכות והשערות, פקעה מומחיותו, והרי הוא ככל האדם. פוסק הלכה אינו פחות מומחה בהערכות והשערות מאדם אחר, אם לא יותר ממנו.

4. אמנם בשעת הדחק אפשר לסמוך על יחיד כנגד מרובים, כמבואר בש"ך (סי' י"ד רמ"ב, קיצור בהנהגת הוראות איסור והיתר).

5. דבר שהוא עצמו נוגד הלכות מפורשות של מלחמת מצוה, הן לפי הגדרת הרמב"ם, שהיא מלחמת ישראל מיד צר, והן לפי הרמב"ן, שהיא מלחמת כיבוש הארץ, ואכ"מ לדון בכך.

6. ועיי' מש"כ הפת"ש (אה"ע סי' ע"ה ס"ק ר') בשם תשובת "מעיל צדקה".

ומכיון שכך, יש לפוסק סמכות להוסיף שיקול הלכתי, או רעיוני, שיש בו כדי להכריע לצד זה או אחר. שיקול הלכתי כזה יכול להיות, למשל, החיוב של מצוות יישוב הארץ, שיש בו כדי להטות את הכף לצד אחד; וכן הגדרת המצב כמלחמת מצוה, שיש בו כדי לסלק את החשש מפני פיקול"ג של יחידים לטובת הכלל. כן יכולה לשמש כשיקול מכריע ההנחה שתקופתנו אינה עוד תקופת הגלות, בה היינו צריכים להימנע מכל נקיטת עמדה העלולה להרגיז את הגויים שבצילם חיינו, אלא ב"ה החלה התנוצצות אור הגאולה, וביכולתנו וחובתנו להיות ריבוניים לעצמנו. שיקולים אלו אמנם אינם באים במקום עובדות ריאליות או נגדן; אלא כגורמים מכריעים במקום שהעובדות מאפשרות הכרעה שקולה, או כשחכמי התורה מוסיפים שיקולים ערכיים, שלדעתם יש להתחשב בהם.

2. מחלוקת השקפתית

הזכרנו בין היתר גם שיקולים רעיוניים, כגון היחס לתקופתנו. נושא זה, שאינו הלכתי פשוט, נתון לתפיסת עולם השקפתית. היא מבוססת אמנם על מקורות חז"ל, אולם מכיון שהמקורות אינם מצויים בפסיקה ההלכתית הרגילה, יש בלימודם והכרעתם צורך במומחיות מיוחדת. האם גם בנושאים השקפתיים יש סמכות תורנית, והאם יש חובה לשמוע לה?
אמנם בירושלמי (סנהדרין פ"א ה"ג) נאמר במפורש, ש"דבר" האמור בזקן ממרא - "זו אגדה". אלא שהרמב"ם לא הביא דרשה זו להלכה. יתכן שפירש דרשה זו כמראה הפנים שם, שאגדה זו הלכה למשה מסיני הנמסרת ע"י מגידים מדור לדור, או שהבבלי חולק, וסובר "זו הלכה", והרמב"ם פוסק כהבבלי⁷.

עם זאת מצינו שהרמב"ם פוסק בהלכות דעות, וכל "ספר המדע" שלו יוכיח. כמו כן הוא קבע את י"ג העיקרים להלכה (עי' הלכות תשובה פ"ג ה"ו). שהכופר באחד מעיקרים אלו חייב כרת. בספרו "מורה נבוכים" הוא כותב לא אחת על רעיון מסויים אם הוא נכון או לא. וכן גדולי התורה שבכל הדורות היו קובעים להלכה אלו אמונות הן אמת, ואלו לא⁸.
א"כ גם בנושא זה של אמונות ודעות יש סמכות קובעת, וחובה להישמע לה. מסתבר שגם כאן הרוב קובע, אולם בתנאי ששמעו אלו את אלו, או ראו אלו את דברי אלו. אך מי שאינו מתייחס לדברי זולתו, לא נכלל בכלל רוב זה.

אלא שבשאלות אמונה שאלת הסמכות מורכבת יותר. תחום האמונה רחב מאוד, וכולל לא רק את הש"ס והמדרשים, אלא גם זוהר וקבלה, מוסר וחסידות, פילוסופיה יהודית וספרי דרוש, ולצערנו לא רבים הם המתמצאים בים גדול ורחב זה. אחד ומיוחד ויחיד בדורותינו היה מרן הרב קוק זצ"ל, מייסד הרבנות הראשית לישראל, אשר בבקיאותו הגדולה בכל חלקי התורה: ההלכה והאגדה - עלה על כולנה. ולכן הסומך על דעתו, יש לו על מה שיסמוך יותר מאשר על אחרים.

7. עי' מש"כ מרן הרא"ה קוק זצ"ל (אגרות הרא"ה ח"א עמ' קכ"ד, ח"ג עמ' ס"ז-ס"ח) בדבר מחלוקת הבבלי והירושלמי בענין זה. - הערת עורך "תחומין" (א. ד.).

8. ב"שנה בשנה" (תש"נ) הארכתי להוכיח, שזו דעת התורה בישראל מימי הגאונים ועד ימינו.

מסקנות

- א. החובה לשמוע בקול חכמים נוהגת בכל דור, אם ממצוות "לא תסור", ואם ממצוות "אחרי דבים להטות".
- ב. כשאין ב"ד גדול, חובה לשמוע לרוב חכמי הדור, או לב"ד שהרוב נסמכים עליו.
- ג. לכן מן הראוי שיהיה מוסד מרכזי, שבו יתרכזו לבירור הלכה רוב חכמי הדור, ושעליו יסמכו רוב העם.
- ד. רוב נקבע ע"י משא ומתן ישיר, ולפחות ע"י חליפת ספרים ואגרות. ואם יש חוג שאינו מוכן להכיר ולהתחשב בחוגים אחרים, גרע עצמו מהרוב.
- ה. תלמיד חכם מובהק רשאי לחלוק על חבריו כל עוד לא עמדו למנין. אולם אחרי שעמדו למנין, גם בזה"ז, עליו להימנע מעשיית התורה כשתי תורות. בפרט חמורים הדברים בנושאים הנוגעים לכלל ישראל, כגון לוח השנה.
- ו. בעניינים עובדתיים אין לתלמיד חכם סמכות יותר מכל בקי אחר בעובדות אלו. אך בהערכות עתידיות, אם יש בהן שיקול תורני, יש לשמוע לתלמיד-חכם.
- ז. גם בשאלות אמונה יש לשמוע לתלמיד-חכם, אם הוא אכן בר-סמכא בנושאים עמוקים אלו, או שהוא מסתמך על בני סמכא כאלו.